

Djanibek KUSHARBAYEV,

Oliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti bo'lim boshlig'i, PhD

E-mail: d.kusharbayev@bimm.uz

A. Avloniy nomidagi milliy tadqiqot instituti yetakchi ilmiy xodimi p.f.f.n. dots. G'. Otamurodov taqrizi asosida

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DEVELOPING THE INNOVATIVE COMPETENCE OF HIGHER EDUCATION

Annotation

This article describes the mechanisms of innovation, the conditions under which this mechanism works effectively, and all information coming from the external and internal environment. The pedagogical and psychological aspects of the issue of developing the innovative potential of teaching staff in the process of professional development are also described.

Key words: Innovation activity, innovative environment, psychological barrier, regulation, cognitive barrier, innovative potential, stereotype, network technologies.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГОВ

Аннотация

В данной статье описаны механизмы инновационной деятельности, условия, при которых этот механизм работает эффективно, и вся информация, поступающая из внешней и внутренней среды. Также описаны педагогико-психологические аспекты вопроса развития инновационного потенциала педагогических кадров в процессе профессионального развития.

Ключевые слова: Инновационная деятельность, инновационная среда, психологический барьер, регулирование, когнитивный барьер, инновационный потенциал, стереотип, сетевые технологии.

PEDAGOG KADRLARNING INNOVATSION SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Аннотация

Mazkur maqolada innovatsion faoliyatning yuzaga kelish mexanizmlari, ushbu mexanizm ishlaydigan va samara beradigan shart-sharoitlari, tashqi hamda ichki muhitidan kelib tushayotgan barcha ma'lumotlar, qadriyatlar tizimi yoritib berilgan. Shuningdek, malaka oshirish jarayonida pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish masalasining pedgogik-psixologik jihatlarini bayon etilgan.

Kalit so'zlar. Innovatsion faoliyat, innovatsion muhit, psixologik to'siq, regulyatsiya, kognitiv to'siq, innovatsion salohiyat, stereotip, tarmoq texnologiyalari.

Kirish. Ma'lumki, har qanday texnologiya ta'limning yangi mazmunini shakllantiruvchi ta'lim tamoyillariga asoslanadi va ta'lim oluvchi shaxsini tarbiyalash, unda mehnat bozori talablari va muayyan yo'nalishlarda kasbiy ko'nukmalarni hosil qilishga yo'naltiriladi. Ta'lim jarayonining faol sub'ektlari o'qituvchi va o'quvchilar bo'lib, ularning hamkorlikdagi faoliyatlari muayyan mavzu (yoki fan asoslari) bo'yicha kam kuch va vaqt sarflagan holda nazariy va amaliy bilimlarni chuqur o'zlashtirish imkonini yaratadi.

Ta'limga olib borilayotgan islohotlari orqali O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri uchun poydevor yaratish o'z-o'zidan pedagogika sohasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilab olishni taqozo etadi.

Pedagogika fani jamiyat tomonidan belgilangan talablar asosida inson kapitalini yaratishga xizmat qiladi. Buning uchun esa pedagogika fani jamiyat rivojining strategiyasi va ustuvor yo'nalishlariga to'liq mos keladigan ta'lim-tarbiya mazmuni, shakl, metod, vosita va texnologiyalarini ishlab chiqishi hamda uni amalga oshirish mexanizmlarini aniq belgilab berishi lozim.

Shuningdek ta'lim sohasining tez rivojlanishi jarayonida, pedagogika fanining aniq yo'nalishlari orqali XXI - asr talablarini talablarini qondirish uchun pedagogika fanining rivojlanish strategiyasi va ustuvor yo'nalishlarini belgilab berilishi maqsadga muvofiq

Innovatsion pedagogikaning vujudga kelishi va rivojlanishi, innovatsion pedagogikaning boshqa fanlar bilan bog'lanishi, innovatsion pedagogikaning umumiy g'oyasi va uning tushunchalari bugungi kundagi pedagogika fanining rivojlanish strategiyasi va ustuvor yo'nalishlarini belgilab beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy ta'lim tizimi sifatiga bo'lgan talabning ortib borishi, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va pedagog kadrlar innovatsion salohiyatini rivojlantirishning pedgogik-psixologik jihatlarini tadqiq etishni taqozo etadi. Innovatsion muhitning mavjud bo'lmavligi pedagog kadrlarning metodik tayyorgarligining yaxshi emasligi, ularning pedagogik yangiliklardan xabardor bo'lmavligi bilan belgilanadi. Aksincha, innovatsion muhit mavjud bo'lsa, oliy ta'lim muassasalarida pedagog kadrlarning yangiliklarni qabul qilmaslik foizi kamayadi, bu esa, ularda kasbiy faoliyat stereotiplarini bartaraf etishga yordam beradi. Bundan tashqari innovatsion muhit pedagog kadrlarning pedagogik innovatsiyalarga munosabatida ham o'z aksini topadi.

Innovatsion faoliyatning yuzaga kelish mexanizmlari va ushbu mexanizm ishlaydigan, samara beradigan shart-sharoitlarini tushunishimiz va bu borada tasavvurlarimiz to'laqonli bo'la olishi uchun bizda innovatsion faoliyatni amalga oshirmoqchi bo'layotgan, rejalashtirayotgan shaxs "o'z qarashlar tizimi" chegarasidan, kasbiy vazifalarni amalga oshirishning an'anaviy usullaridan, faoliyatni bajarish haqidagi tasavvurlaridan chetga chiqishi, yangi vaziyatga "ko'chishi", hech bo'lmaganda qisqa muddatga boshqa bir maydonga, nuqtai nazarga o'tishida muqarrar duch keladigan psixologik to'siqlar haqida bilimlar bo'lishi zarur. Boshqa bir madaniyatga, nuqtai nazarga "ko'chish" ancha mushkul vazifa. Ammo shunday vaziyatlar va sharoitlar mavjudki, ular bu "ko'chish"lar, "o'tish"larni ancha soddalashtiradi.

R.M.Granovskaya va Yu.S.Krijanskayaning ta'kidlashicha, "Biz har doim va har yerda: fikrlashda, xulqda,

ijtimoiy hayotda – streoptiplarga duch kelamiz va ularni yenga olmaymiz. Agar biz sal ochiqroq va tizginsizroq, streotiplardan ozodroq, birozgina soddaroq bo'la olganimizda edi – muammolar anchagina kam bo'lgan bo'lardi! Bizga ijodni boshlay bilish, hayotga nisbatan ijodiy yondashish va umuman, ijod, yaratishning barcha shakllari yetishmaydi" [1].

V.S.Slastenin va L.S.Podmova to'laqonli hayot hissi insonda, u o'z-o'zini ko'rsata bilgan vaqtdagina, ya'ni o'z ideallarini hayotga tatbiq eta olgan, topa olgan va shu jarayonda, uning uchun alohida subektiv mazmun, ma'noga ega e'tiqodlariga, qadriyatlar tizimiga qarshi chiqmagan, ularni buzishga majbur bo'lmagan paytdagina yuzaga kelishini ta'kidlashadi. Olimlar fikricha: qadriyatlar tizimining ortiqcha barqarorligi, harakatsizligi mutaassiblik, ishonchning psixik to'ntoqlashgani, qotib qolganligi sifat ko'rinishini beradi: inson juda ko'p narsalarni o'zi uchun imkonsiz deb biladi va shu orqali u o'z-o'zini o'zgaruvchan voqelikdan muhofazalaydi. Boshqa bir tomondan esa, haddan ortiq harakatchan, o'zgaruvchan va beqaror qadriyatlar tizimi umumqabul qilingan me'yorlarning qadrsizlanishi (ularga befarqlik), "hamma narsaga ijozat berish" ko'rinishida aks etadi [2].

Insonning tashqi va ichki muhitidan kelib tushayotgan barcha ma'lumotlar, qadriyatlar tizimi va to'siqlari tomonidan kuzatib boriladi. Psixologik to'siqlar – "shaxsning unga faol pozitsiyani egallash va muayyan faoliyat yoki muloqot turini amalga oshirishga to'sqinlik qiluvchi, imkoniyatlarni yo'l bermaydigan maxsus psixologik holati" [3].

A.M.Xon pedagoglar yangilikka duch kelishida uchraydigan psixologik to'siqlarni ikkiga bo'ladi: bilishga doir (kognitiv) va boshqarishga doir (regulyativ). Ularning fikricha, yangiga nisbatan kognitiv psixologik to'siqlar yangi haqidagi muayyan bilimlarning yo'qligi, yangiliklardan ta'sirlanmaslik sabab paydo bo'ladi va sust qarshilikka uchraydi. Boshqaruvga doir psixologik to'siqlar tashabbuskorlarga, rahbariyatga va yangilikka nisbatan ishonchsizlikda namoyon bo'ladi va yangilikka nisbatan faol qarshilikni paydo qiladi [4].

Psixologik to'siqlar tahliliga doir adabiyotlarda ushbu to'siqlarni baholashning V.I.Antonyuk tomonidan ishlab chiqilgan, mantiqan muvofiqlashtirilgan baho tizimi ajratib ko'rsatiladi. Bu tahlilda psixologik to'siqlar innovatsiyalar tadqiq etilishi sharoitida jamoa ijtimoiy-psixologik muhitining ko'rinish shakli sifatida talqin qilinadi [5]. Bunda xodimlarning yangilik qo'llanilishi sabab yuzaga keluvchi salbiy: harakatlari, mulohazalari, tushunchalari, xulosalari, kutishlari va hissiy kechinmalari yashirin yo ochiq, anglangan yo anglanmagan, atayin yoki bilmasdan yuzaga kelan salbiy psixik holatlar ta'siriga uchragan jamlanma, to'plam sifatida aks etadi.

V.I.Antonyukning ushbu tadqiqotining ko'rsatishicha, psixologik to'siq rivojlanib boruvchi, o'suvchi ijtimoiy-psixologik muhit natijasi hisoblanadi, uning ko'rsatkichlari yangilik qo'llashning joyi va vaqti, tashkilotida, xodimlarning turfa toifalarida jiddiy o'zgarishlarga uchraydi.

Yangilik qo'llashning bunday transformatsiyasi har bir konkret holatni chuqur tadqiq qilishni, to'siqning ob'ektiv va sub'ektiv determinantlarini o'rganishni, uni turli xil usullar bilan muvofiqlashtirish va boshqarish yo'llarini ishlab chiqishni taqozo qiladi.

Tadqiqotlar ko'rsatishicha, psixologik to'siqlarni muvaffaqiyatli yengish uchun kundalik ongning yangilikning samarali tatbiqiga jiddiy tarzda xalal berayotgan ba'zi streotiplarini yetarlicha jiddiy tarzda o'zgartirish talab etiladi.

R.M.Granovskaya va Yu.S.Krijanskayalarning ta'kidlashicha, muayyan bir yangini va kutilmaganni baholay bilish, inson ushbu yangini qanday idrok etayotganligi, ushbu ma'lumot uning oldingi tajribalaridan qanchalik ozodligi bilan belgilanadi [6]. Muayyan bir yangini nafaqat idrok etish, balki qabul qilishni istamaslik bilan chulg'angan o'z olami chegaralaridan chiqib bilish oson emas. Buning uchun alohida kuch, yoki alohida undovchi, qo'zg'atuvchi vaziyat talab etiladi. Ammo ushbu kechirilgan kechmishlar deyarli har doim yangi ijodiy qarorlar, xulqning yangilanishi bilan rag'batlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi vaqtda yangi tendensiya yangi yo'nalishni ko'rsatmoqda. Psixologik to'siqlarni yengib o'tishning birinchi strategiyasi psixologik to'siq mavjudligini anglash, vaziyatni qabul qilish, ammo harakatsizlik bilan tavsiflanadi. Psixologik to'siqlarni yengib o'tishning ikkinchi strategiyasi psixologik to'siq mavjudligini anglash, vaziyatning o'ziga xosliklarini tushunish va qabul qilish, konstruktiv harakatlarni bajarishdan tarkib topadi. Psixologik to'siqlarni yengib o'tishdagi uchinchi strategiya – vaziyatni inkor qilish, undan yuz o'girish va harakatsizlik. Psixologik to'siqlarni yengib o'tishda to'rtinchi strategiya – vaziyatni anglash, uni qabul qilish va tushunish, ammo samarasiz (destruktiv) harakatlarni amalga oshirish.

Psixologik to'siqlarni muvaffaqiyatli yengib o'ta olish uchun: o'z shaxsiy kechinmalarini to'g'ri tushunish va anglash, innovatsion faoliyatdagi omadsizliklarga ortiqcha urg'u bermaslik; o'z Men – obrazini innovatsion faoliyat sub'ekti, egasi, sohibi sifatida qabul qilish; innovatsion faoliyat murakkabliklari, qiyinchiliklarini bo'rttirmaslik va ularni adekvat baholash; o'z imkoniyatlarini yetarlicha to'g'ri baholay olish; ta'lim jarayoni va innovatsion faoliyat ishtirokchilari bilan faol o'zaro munosabatlarga kirisha olish; o'zini idora etish va o'zini nazorat qila bilish ko'nikmalarini egallash; o'z harakatlari sababini tashqi olam, taqdir dan emas, o'z fikri, dunyoqarashi va harakatidan izlash va bunga ishonish talab etiladi.

Demak, innovatsion muhitni ana shu tarzda yaratish muhim ahamiyatga ega ta'limiy natijalarni qo'lga kiritishga yo'naltirilgan innovatsion jarayonlarni samarali amalga oshirishga imkon beradi: innovatsion g'oyalari, texnologiyalar, metodikalar, ta'lim-tarbiya metodlari, usullari va h.k.

Ma'lum bo'ladiki, mazkur shart-sharoitning mohiyati innovatsion faoliyatning barcha sub'ektlariga innovatsion muhitning ijobiy ta'sir etishiga erishish; innovatsion faoliyatni amalga oshirish uchun maqbul sharoit yaratish; pedagog kadrlarning turli innovatsion loyihalarni ishlab chiqishga bo'lgan ehtiyojini rag'batlashda o'z ifodasini topadi.

Pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish mexanizmi professor-o'qituvchilarning yuqori o'quv, ilmiy-tadqiqotchilik, amaliy faolligini ta'minlaydi hamda ta'limiy, ilmiy va amaliy faoliyatni integratsiyalash imkonini berib, kasbiy tayyorgarlik mazmunini o'z vaqtida yangilab borish, shaxsiy ehtiyojlarni muntazam monitoring qilib borish hisobiga resurslarni maqsadli yo'naltirish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Yuqorida ta'kidlanganidek, hozirgi vaqtda pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini uch o'zaro aloqadorlikka ega tarkibiy asosga tayanmasdan amalga oshirib bo'lmaydi: tarmoq texnologiyalari orqali hamkorlikdagi faoliyatni samarali amalga oshirish; pedagog kadrlarning innovatsion faolligini rag'batlash; malaka oshirish jarayonida tinglovchilarining ilmiy-tadqiqotchilik va amaliy faoliyatini jadallatirish.

Yangi innovatsion texnologiyalari orqali hamkorlikdagi faoliyatni samarali amalga oshirish – bu mehnat bozori talablariga muvofiq kasbiy faoliyat samaradorligiga erishish, foydalaniladigan resurslarni maqbullashtirish, mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish maqsadida malaka oshirish kurslari va oliy ta'lim muassasalari va sub'ektlarning tashqi muhit bilan o'zaro birgalikdagi harakatini tashkil etishning barqaror shakli.

Yangi innovatsion texnologiyalari orqali hamkorlikdagi faoliyatni samarali amalga oshirish mexanizmi pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish nuqtai nazaridan quyidagi muhim imkoniyatlarga ega:

- ta'lim xizmatlari bozorida o'zgaruvchan talablarga muvofiq, ta'limiy faoliyat tuzilmasiga dinamik o'zgartirishlar kiritish imkoniyatining mavjudligi;
- malaka oshirishga doir ta'limiy dasturlar ro'yxatini kengaytirish;
- individual ta'lim traektoriyasini amalga oshirish hisobiga o'qitish jarayonlarini tashkil etishning moslashuvchanligini taminlash;

- stajirovka va amaliyot o'tish tizimini rivojlantirish hisobiga malaka oshirish jarayonlarining uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash;

- resurslardan foydalanish va integrallashgan servis xizmatlarini maqbullashtirish.

Pedagog kadrlarning innovatsion faolligini oshirish hamda ilmiy-tadqiqotchilik va amaliy faoliyatini samarali tashkil etish mexanizmlari o'qituvchilarning innovatsion salohiyatini rivojlantirishning zaruriy sharti sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur faoliyat natijalarining baholash reyting tizimi shaklida amalga oshadi.

Innovatsion salohiyat bunday tizim bilan, eng avvalo:

- pedagog kadrlarning ilmiy-pedagogik faoliyatining uzluksizligini ta'minlash;

- o'qituvchilarning hamkorlikning tarmoq shaklidagi ishtirokining xilma-xil turlarini rag'batlantirish;

- pedagog kadrlarning akademik va xalqaro darajadagi faolligini rag'batlash bilan bog'liqdir.

Pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirishni yuqorida qayd etib o'tilgan mexanizmlari malaka oshirish jarayonida quyidagi shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

Individual ta'lim traektoriyasi.

Individual ta'lim traektoriyasi malaka oshirish jarayonining muqobil shakli, turi va real tanlangan modularni talab etadi.

Malaka oshirish jarayonida qo'shimcha ta'lim kursini (masalan, boshqaruv, pedagogik-psixologik va kasbiy malaka oshirishni) o'zlashtirish maqsadga muvofiq.

Malaka oshirishning mazkur shaklini amalga oshirish:

- malaka oshirish jarayonida qo'shimcha ta'lim dasturlarini joriy etish;

- kredit-reyting tizimi asosida integrallashgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqishni talab etadi.

3. Pedagog kadrlarning amaliy tayyorgarligini kuchaytirish.

Yangi talablar bilan bog'liqlikda pedagog kadrlarning amaliy tayyorgarligini takomillashtirishga doir malaka oshirish dasturlarini loyihalashtirish bir qancha nazariy kurslarni amaliy komponentga almashtirishni talab etadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish modelini amalga oshirishning maxsus pedagogik shart-sharoitlarining zarurati asoslanadi. Bunga tizimli tahlil qoidalariga amal qilish orqali erishiladi. Ana shu asosdan kelib chiqqan holda pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish modelining pedagogik shart-sharoitlari aniqlashtiriladi va ularning mohiyati ochib beriladi. Natijada, malaka oshirish jarayonida pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirishning yaxlit mexanizmini takomillashtirishga erishiladi.

ADABIYOTLAR

1. Granovskaya R.M, Krijanskaya Y.S. *Tvorchestvo i preodoleniye stereotipov.* – SPb.: Izdatelstvo OMS, 1994. – 192 s. – S.4.
2. Slastenin V.A, Podimova L.S. *Pedagogika: Innovatsionnaya Deyatel'nost.* – M.: Magistr, 1997. – 224 s. – S.85.
3. Kondratyev M. Y., Ilin V. A. *Azbuka sotsialnogo psixologa-praktika.* – M.: PER SE, 2007. – 464 s.
4. Xon A.M. *Psixologicheskiye baryeri pri vnedrenii novovvedeniya v shkolnuyu praktiku i nekotoriye puti ix preodoleniya: Metodicheskiye rekomendatsii.* – Alma-Ata: AGPI, 1996. – 88 s.
5. Antonyuk V.I. *Problema sotsialno-psixologicheskogo klimata.* – Moskva, 2016. – 98 s.
6. Granovskaya R.M, Krijanskaya Y.S. *Tvorchestvo i preodoleniye stereotipov.* – SPb.: Izdatelstvo OMS, 1994. – 192 s.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabrdagi "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 797-son Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2019 y., 09/19/797/3793-son.
9. Antonyuk V.I. *Problema sotsialno-psixologicheskogo klimata.* – Moskva, 2016. – 98 s.
10. Begimqulov U.SH. *Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti: Pedagogika fanlari doktori. ... diss.* – T., 2007. – 305 b.
11. Granovskaya R.M, Krijanskaya Y.S. *Tvorchestvo i preodoleniye stereotipov.* – SPb.: Izdatelstvo OMS, 1994. – 192 s.
12. Jalilova S.X., Xaydarov F.I., Xalilova N.I. *Kasb psixologiyasi.* – T.: TDPU, 2010. – 162 b.
13. Kusharbayev J.U. *Malaka oshirish jarayonida pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). ... diss.* – T., 2020. – 48 b.
14. Mirsoliyeva M.T. *Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish texnologiyalari. Monografiya.* – Toshkent, "Fan va texnologiyalar", 2018. – 102 b.
15. Xodjayev B., Zufarov Sh. *Pedagogik innovatika.* – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2010. – B.14-15.
16. "Pedagogning innovatsion faoliyatini rivojlantirish" modulining o'quv-uslubiy majmuasi. – T.: BIMM, 2019. – 130 b.